

ТЕУРГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ ЯК СЮЖЕТНЕ ЗАВДАННЯ ПОТТЕРІАДИ ДЖ. РОЛІНГ

Статтю присвячено питанню про окультні мотиви у Поттеріаді Дж. Ролінг та аналізу авторської концепції “білої магії” як прояву постмодерністської секуляризованої свідомості.

Ключові слова: масова література, секуляризація, окультизм, сюжет як концепція дійсності.

Актуальність теми визначається, по-перше, масовою цікавістю до творчості Дж. Ролінг, а по-друге – необхідністю розібратися в причинах цього успіху: адже, при очевидній вульгаризації постмодерністських установок та відверто комерційною орієнтацією, цей автор чітко репрезентує характерний результат процесу секуляризації культури, в ході якого в свідомість сучасників дедалі активніше трансплантуються призабуті було окультні ідеї. При цьому масова культура, орієнтована на пропаганду цінностей, які заперечувалися в християнстві, прагне остаточно зруйнувати ту духовність, яка є кардинальною ознакою нашої самоідентифікації.

Отже, захоплення окультно-магічними мотивами та сюжетами, яке спостерігається сьогодні в самих різних жанрах – від роману й драми до детективу й фантастики і яке стало основою Поттеріади Дж. Ролінг, вимагає окремої наукової уваги. Так само вимагає уваги концепція письменниці, яка акцентує, що “погана” лише чорна магія, а біла магія – річ позитивна й невинна.

На перший погляд видається, що про це вже не раз писалося. Н. Васильєва слушно зазначає, що Гаррі є водночас реалізацією двох класичних персонажів: з одного боку, він – невинногнаний, з іншого – герой, наділений неабиякими здібностями [2, 24]. Пригадаймо, що у казках або міфах перший типаж (а часто й другий) теж виразно пов’язується з позитивним персонажем. Проте, якщо оцінювати Гаррі не за аксіологією самих романів, а за звичною для нас і зумовленою у витоках своїх християнством етичною систематикою, то його “позитивність” виглядає вже не такою очевидною (якщо взагалі про неї можна говорити).

Гаррі, хоча й позбавлений зовнішніх прикмет “надлюдини”, усе же таки несе на собі прихований слід якоїсь таємничої ініціації, “ушкодження природи”, знак ритуальної смерті [2, 24]. Позірно це маленький худорлявий хлопець; “його чорне, як смола, волосся було таке, як і завжди – стирчало навсібіч, хоч би що він з ним не робив. Очі за окулярами були ясно-зелені, а на чолі виразно виднівся крізь волосся тоненький, схожий на блискавку шрам” [16, 11]. Німецька дослідниця Т. Пітер вважає, що шрам на чолі Гаррі – потрібно трактувати у богословському ключі – це символ вразливості [25, 103–129]. Проте нам здається, що її теорія “притягнута за вуха”. Шрам лишився після невдалої спроби Волдеморта вбити героя в дитинстві, але роль його значно більша, ніж просто деталь портрету: адже різноманітні татування, шрами, надрізи тощо – прикмета магічного “посвячення”. Тому слід від блискавки, що колись опалила чоло дитини, стає сигніфікацією його причетності до “потоїбічних” сфер окультизму. П. Сенніков бачить тут виразні паралелі з язичницькою та окультною символікою – адже блискавка з давніх часів символізувала руйнівну силу (вона, наприклад, була зброєю Зевса), сатаністи використовують цей знак для магічного отримання влади над іншими людьми; він же використовувався як емблема СС в нацистській Німеччині [21]. Навіть диякон А. Кураєв, неочікувано ревний апологет Ролінг, визнає, що окультні ідеї не чужі персонажам епопеї, хоча, за його думкою, такі ідеї висловлюються негативними персонажами та заперечуються позитивними [7, 71] – але як же тоді бути з цією окультною символікою, що насамперед, навіть зовнішньо, вирізняє Гаррі, цього, безперечно, “позитивного” героя Ролінг, серед інших персонажів? Ми лишаємо поза дужками питання про те, наскільки взагалі окультні ідеї та ритуали мають право громадянства у дитячій літературі – нехай навіть вони навіть належать до сфери негативних героїв.

Проте шрам на чолі Гаррі – лише перший етап ініціації. І. Ратке помічає (і цілком слушно), що кожний роман являє собою новий етап ініціації Гаррі Поттера, який дізнається ще один фрагмент істини про себе та світ [15, 151].

Але ж, якщо оцінювати ситуацію з погляду християнської етики (а християнство залишається загальноприйнятою, а то й деінде офіційною релігією Європи), то маг (нехай “білий”) аж ніяк не може бути позитивним героєм, а, отже, не може пропонуватися в якості зразка для наслідування (всім же відомо, що дитяча література завжди містить важливу дидактичну складову, виражену через систему ідеальних персонажів). Дитина ототожнює себе з головним героєм казки – отже, це принципове питання, ким він буде – нормальною людиною чи чаклуном [9, 7]. А. Смірнов зазначає: все, що засуджується Біблією (насамперед йдеться про чаклуство),

у творах про Гаррі Поттера оцінюється як позитивне [цит. за: 5, 22]. І дуже дивно, що ще один православний клірик – священник О. Плужніков, який, подібно, забув принципову позицію Біблії щодо чаклунства і загравання з “безплідними справами п'їтми” (ап. Павло), стверджує, що магія у книгах Ролінг – чистої води фантазія (треба розуміти, що слова самої Ролінг про використання реальних язичницьких практик ми мусимо ігнорувати – І. Х.), не має моральної оцінки (а як же тоді бути з центральною фабулою протистояння “білого” та “чорного” чаклунів? – І. Х.), до неї не потрібно ставитися серйозно, і що взагалі магії тут не так вже й багато – якщо “прорахувати” пропорції магічного на сторінку, то їх тут виявиться не більше, ніж у звичайній чарівній казці [13]. Здається, автор не помічає, що магія світу Ролінг принципово відмінна від магії чарівних казок, і функція фантазії тут не тільки розважальна.

Як бачимо, позиція Ролінг лишається, попри усі ці суперечки, досить загадковою.

Вочевидь, саме аналіз сюжетної сфери, яка найбільш виразно свідчить про авторську концепцію буття, може тут стати в пригоді.

Дійсно, сюжет Поттеріади розвивається за схемою архетипу Ініціації, викладеною Дж. Кембеллом у “Герої з тисячею облич” – Відправлення, Посвячення, Повернення [8]. Гаррі дізнається про своє походження й відправляється до школи чаклунів – реалізація Відправлення, протягом кожного роману він проходить Посвячення і, треба думати, цикл завершиться його переможним Поверненням. Зазначимо, що Посвячення реалізується не лише у боротьбі з Волдемортом, але й у буденних, на перший погляд, ситуаціях шкільного життя. Достатньо цікавими є не завжди очевидні натяки, алюзії, ремінісценції, розсіяні у романах.

На жаль, в перекладах переважна більшість з них втрачається. Наприклад, Т. Волкодав вказує на імпліцитний зміст, прихований у мотиві *квідичу* [3, 31–32]. У цій грі Гаррі виступає ловцем – так передано його функцію в українському та російському перекладах. Але в англійській духовній літературі *toseek* (а Гаррі на полі – *seeker*) має значення людина у пошуках просвіти, правди, знань, духовного росту, розвитку душі. Отже, роль Гаррі у квідичі символізує його *квесту* чарівному світі. У команду з квідичу його приводить професор Макгонегел на ім'я Мінерва (римський аналог Афіни – богині мудрості та справедливості), і це стає початком справедливої боротьби Гаррі. З правилами гри його знайомить Олівер Вуд (Oliver Wood) – в англійському варіанті його ім'я майже співпадає з назвою оливкового дерева (*olivewood*) – священного дерева Афіни, дерева миру, перемоги. Завданням Гаррі на полі є спіймати золотий *снич*, створений із золота (натяк водночас і на алхімію, і на духовну трансформацію людини – як пошук золота у надрах душі). У цьому йому допомагають інші члени команди, але у вирішальний момент він залишається один, і лише від нього залежить перемога чи поразка команди.

Зав'язка сюжету всієї епопеї про юного мага міститься в першому романі, коли Гаррі (а разом з ним і читач) дізнається, що він, виявляється, не звичайна людина, а чарівник. У подальшому, багато разів використовуючи прийом ретардації, Ролінг помалу повідомляє факти біографії минулого Гаррі та його батьків. Поступово ми дізнаємося, що він – не просто чаклун, але дитина дуже відомих у магічному світі чарівників і т. д. При цьому в художньому світі Ролінг він явно – герой позитивний, що підкреслюється постійно повторюваною ситуацією його протистояння Волдеморту.

Отже, Гаррі, так би мовити, й дійсно не “ловець душ” в євангельському сенсі цього слова: він – маг, що заглиблюється у секрети власної природи.

Романи про Поттера переповнені описами різних магічних практик – від “побутового” ворожіння про майбутнє на чайній заварці та любовних заклять до ритуалів, що дуже нагадують практики чорної магії.

Магія у Поттеріаді часто використовується для домашніх справ – замість того, аби робити хатню роботу, можна використати заклинання – і готово: подібні сцени ми часто бачимо у родині Візлі. Проте це жартівливе, “побутове” чаклування, яке лише допомагає уникнути роботи. Але у романах є величезна кількість описів справжніх чаклунських практик. В одному з радіоінтерв'ю Ролінг заявила, що спеціально вивчала язичницькі магічні обряди, аби книги виглядали реалістичніше, і що приблизно третина описаних обрядів побудована на реальних окультних діях [цит. за: 5, 10]. М. Залеська в якості начебто виправдального аргументу для Ролінг зазначає, що “сама в характеристиках абсолютного зла Ролінг використовує “справжні чорномагічні” атрибути та ритуали, згущуючи чорні фарби ще більше” [4]. Та погодьмося, що все це достатньо далеко відходить від рамок класичної дитячої літератури, в якій алгоритми чаклунства зазвичай взагалі не подаються, а лише описується схема “бажання – результат”, тобто, наприклад, змах чарівної палички – і перенесення в інше місце. Додамо, що подібні дії у класичній казці підкреслено “випадають” з реальності, вони очевидно фантастичні – установка ж Ролінг інша: підкреслити отой “побутовий”, звичний характер магічних практик. Ось характерна сцена з уроку віщування: “А тепер прошу розділитися на пари, взяти з полицки по чашці, підійти до мене, і я наллю вам чаю. Ви сядете й будете пити, аж доки залишиться самий осад. Тоді тричі потрусить

чашку лівою рукою і покладіть її догори дном на тарілочку. Зачекайте, поки стече рідина, і передайте чашку партнерові для прочитання. Тлумачити візерунки треба за допомогою п'ятої й шостої сторінки "Розтуманення майбутнього" [16, 96]. І важко не погодитися з думкою П. Сеннікова, що Ролінг втілила мрію батька т. зв. "церкви сатани" Кроулі зробити магію природною частиною повсякденного життя [21].

П. Сенніков стверджує, що дитина може почерпнути з книг Ролінг величезну кількість знань про магію та чаклунство, що авторка використовує ті ж само терміни, що й Кроулі у своїх книгах, що герої книг Ролінг займаються не просто магією, а таки безпосередньо сатанізмом (він наводить такі мотиви цих книг: вчення, що люди можуть існувати без душі; повернення мертвого злого мага до життя через пролиття крові; спілкування з мертвими; душі мертвих, що живуть у людях тощо) [21].

Звісно, з П. Сенніковим, який вдається до відкрито тенденційної і жорсткої оцінки, можна було б полемізувати. Але, поза певні перебільшення або навіть підтасування фактів, які можна знайти у статтях подібного спрямування, наприклад, в якому мислять ці дослідники, не позбавлений слушності – магія у романах Ролінг дійсно стає сюжетоутворюючим фактором, а не допоміжним мотивом. Саме завдяки магії Гаррі зі звичайного підлітка перетворюється на відомого чаклуна, завдяки магії відроджується Волдеморт, і магічна "дуель" цих двох героїв є кульмінацією кожного роману.

З іншого боку, в оцінці світопоглядно-етичної позиції Ролінг трапляються перегини й протилежного ґатунку. Так само, як деякі критики хочуть наголову розбити супротивника-окультиста (яким в їхніх очах виступає Ролінг), вдаючись до будь-яких засобів; подібну затьятість ми зустрічаємо і в стані тих, хто, навпаки, намагається її повністю виправдати. Так, коли читаєш А. Кураєва, який пише, що "у вирішальній схватці Гаррі ніколи не перемагає за допомогою магії" [6, 50], то навіть закрадається сумнів – чи читав він, власне, тексти Ролінг: адже в одному з романів Гаррі допомагають перемогти Фенікс та чарівний меч ("Гаррі Поттер і філософський камінь"), в іншому – лише за допомогою зуба василіска вдається знищити щоденник Тома Редла ("Гаррі Поттер і таємна кімната"), ще в одному – лише могутня магія Дамблдора врятує Гаррі та його друзів від неминучої гибелі ("Гаррі Поттер і Орден Фенікса") і т. д. Нам здається, можна погодитися з думкою, висловленою третім критиком-кліриком – о. дияконом М. Першиним, який причини успіху книги пов'язує з недостатнім релігійним вихованням і, називаючи епос колекцією нечисті з усієї світової літератури, звертає увагу на те, що магія – бажання влади над світом і, якщо дитина пройметься цими ідеями, повернути її до молитви буде вкрай складно, якщо взагалі можливо [10].

Ролінг ніби й утверджує ідею "людяності" головного персонажа, який мусить сприйматися як такий собі "славний хлопець", "позитивний герой" у звичному сенсі дитячої книжки, але ситуація обмежується риторичними заявами. Усе це – так само, як і теза про невинність "білої" магії, – не підкріплюється жодним відповідним яскравим художнім образом, жодною сюжетною ситуацією. Характерно, як представлені буденні дні навчання у Гогвортсі¹ – увагу зосереджено якраз на відверто "негативних", а не "позитивних" моментах. Так, час від часу дещо поспіхом повідомляється, що професор Макгонегел – сувора, але справедлива викладачка, хоча жодного більш-менш розгорнутого опису її уроку так і не подано; гарним викладачем називається Гегрід, хоча й сам Гаррі, і його друзі знають, що ті, хто це каже, брешуть. А ось сцен несправедливості, злоби, агресії – у тому числі й на уроках – в романах вкрай багато. Так, на сторінках Поттеріади неодноразово з'являються сцени приниження, несправедливості й відвертого знущання з учнів на уроках професора Снейпа. Покарання ж для Гаррі, придумане професором Амбридж, дуже нагадує фантазії у душі темного чаклунства. Завдання Гаррі – протягом декількох годин писати фразу "Я не повинен брехати", але пікантність в тому, що писати її він мусить своєю кров'ю: "Слова, що написані на пергаменті, були написані ніби яскраво-червоним чорнилом. Одночасно ці слова виступили в Гаррі на правій руці, врізавшись в шкіру, мовби надряпані скальпелем <...> Знову й знову Гаррі писав на пергаменті слова не чорнилом, як він невдовзі збагнув, а власною кров'ю", "Я не повинен брехати", – написав Гаррі. Рана на руці відкрилася й почала кривавити. "Я не повинен брехати". Рана стала глибша, запекла й запульсувала. "Я не повинен брехати". Кров стікала вниз по зап'ястку" [18, 254, 260]. До цього можна додати й ту обставину, що професор Амбридж явно не є позитивним героєм, і, ясна річ, що подібні методи виховання не схвалюються ані учнями, ані її колегами, але, тим не менш, якщо сцена покарання Гаррі повторюється й ретельно описується декілька разів, то жодного розгорнутого опису дій позитивного вчителя ми не бачимо. Такі нібито є у Гогвортсі, але чомусь (випадково чи за авторською волею?) не потрапляють в коло зору головних героїв – отже, зло описується як реальність, а існування добра залишається голосливим твердженням.

Про експлуатацію Ролінг християнського комплексу цінностей вже починають активно говорити, хоча слід визнати, що таку розмову лише розпочато [12; 14]. Та окремі критики, зайняті

пошуками світлого “християнського” начала у Поттеріаді, готові витлумачувати у цьому ключі й незначні художні деталі з використанням будь-яких християнських мотивів. Так, П. Образцов намагається відкрити читачеві “справжній” смисл заклинань, які зустрічаються на сторінках книги: круціо – це страта на хресті, розп’яття, експектопатронум – очікування захисту (від ордену іоаннітів) тощо [11, 142]. Звісно, все це не можна сприймати всерйоз; не забуваймо, що, за відомим висловом, й сам диявол знає та цитує св. Письмо, особливо ж, як відомо, латиною... Але християнські мотиви у книгах Ролінг дійсно простежуються. І можна зрозуміти, чому Поттеріада так вороже була сприйнята Ватиканом.

Зустрічаються у Ролінг навіть основоположні християнські мотиви – скажімо, неодноразово звучить тут мотив невинної жертви. І варто уважніше до цього поставитися.

Так, у романі “Гаррі Поттер і філософський камінь” невинними жертвами Волдеморта стають єдинороги, кров яких надає сили Темному Лорду; у романі “Гаррі Поттер і таємна кімната” жертвою мусить стати (хоча й Гаррі встигає врятувати її) вже людина – Джіні, сестра Рона, першокурсниця Гогвортсу (очевидною є символіка імені: Джіні – Вірджинія – невинна). Можна пригадати й фінальну сцену першого роману, в якому Волдеморт пропонує Гаррі приєднатися до нього й отримати владу й безсмертя, від чого Гаррі, не вагаючись, відмовляється. Усе це дуже нагадує спокуси сатани, які він пропонує Христові у Новому Завіті.

Отож, в інтерпретації письменниці християнський мотив Жертви має свою специфіку: на відміну від Біблії, за Ролінг виходить, що Добро не має належної власної сили, воно може виступати лише поживою для темних сил, а врятувати його може хіба що “надлюдина-маг” – Гаррі.

До того ж Зло у Ролінг, нехай і декларативно приречене на знищення, виглядає вельми поважно й потужно; так, на ім’я Володаря Зла існує, як і годиться, справжнє табу: його не можна називати власним іменем “Волдеморт”, а – лише вдаючись до перифразів: Темний Лорд, Той-Кого-Не-Можна-Називати, Відомо-Хто. Тільки Дамблдор та Гаррі наважуються звати його справжнім ім’ям (про силу та магічність імені твердять міфології усіх найдавніших цивілізацій, починаючи від Месопотамії та Єгипту).

І взагалі, влада темної сили невлотима й фатальна. У романі “Гаррі Поттер і філософський камінь” Волдеморт вселяється у тіло Квірела, який пасивно підкорюється йому й виконує його волю. У ситуації вирішального двобою Гаррі бачить Квірела ніби з двома обличчями – той знімає тюрбан, і там, де мала би бути його потилиця, Гаррі бачить жахливе біле обличчя з червоними очима – обличчя демонічного Волдеморта [20, 298]. У романі “Гаррі Поттер і таємна кімната” Зло діє через тіло Джіні, яка, поза власне бажання, виконує його волю.

Книги Ролінг, просякнуті ентузіазмом магічного протистояння людини світові, обходять повною мовчанкою питання про моральну сумнівність ідеї людського всевладдя над світом за допомогою окультизму, і, тим паче, більш ніж оригінальні спроби з’єднати в трактовці Гаррі Поттера непорушні в християнстві сакральні постулати на зразок ідеї Христа-Спасителя з десакралізованим, антропоцентричним магізмом, який піднесено у книзі Ролінг.

Освіта у Гогвортській школі чарів та чаклунства, де навчається Гаррі, вчить приймам захисту від темних чаклунських мистецтв, трансфігурації (перетворення на іншу істоту), замовлянням, догляду за магічними істотами і т.п., хоча для “достовірності” до програми включено й реально існуючі в “людських” школах дисципліни – поруч з кабалістикою, числомагією, віщуванням, ворожінням тощо тут фігурує, наприклад, і “солідна” астрономія.

Ролінг балансує на хиткому розрізненні “чорної” й “білої” магії, перша у неї, як вже мовилося, смертоносна, друга – начебто покликана протистояти першій і творити добро. Проте поділ цей достатньо умовний: недаремно ж Гаррі Поттер при вступі до Гогвортсу за своїми здібностями, як з’ясувалося на церемонії Сортуння, однаково тяжів до ніби протилежних факультетів – Слизерину (який традиційно пов’язувався з “темною” магією) та Грифіндору (втілення “світлої” магії).

По суті, нам пропонується традиційна для поза християнських духовних систем та, водночас, і для постмодерністської свідомості, концепція відносності Добра та Зла і взагалі яких-небудь моральних норм.

У Гогвортсі з однаковою пишністю й захопленням святкуються як Гелловін, так і Різдво, хоча треба сказати, що і перше, і друге свято “проявляють” себе у тексті лише тим, що змінюється інтер’єр та екстер’єр самої школи й будинків довкола й влаштовується багатий бенкет для учнів; складається враження, нібито ці свята потрібні лише для того, аби смачно й надміру поїсти (що стосується переліку блюд та того, наскільки задоволеними й переповненими їжею після бенкету були гогвартці, то цьому приділяється значно більша увага, ніж самим святкам). “Над тим, як співвідносяться християнська обрядність, язичницьке свято та магія, письменниця, вочевидь, не замислюється: таке враження, що для неї та її героїв релігійні символи вже повністю позбавилися свого сакрального змісту, перетворившись на порожні ритуали, яких, тим не менш,

дотримуються (і в цьому також не можна не побачити кровну спорідненість поттеріани з сучасним світом) [15, 158].

Удавана дуалістичність цієї картини ціхується ще й тим, що на чолі отих двох світів стоять вже навіть не Бог християн і не язичницькі боги, а люди, які, умовно кажучи, володіють світом завдяки магії.

Найбільш сильним прикладом є Том Редл, колись звичайний хлопець, тепер – вже згадуваний вище наймогутніший чарівник світу, Волдеморт. Служить Темному Лордові угруповання “Смертежери”, що загрожує “білій” чаклунській спільноті. Члени цього угруповання готові повернутися до дикунського жертвоприношення власних дітей (колись поширеного по всьому світу) для досягнення своїх цілей: “Якби я мала синів, то з радістю пожертвувала б ними для служіння Темному Лордові!”, – каже Белатриса, в момент, коли Нарциса має відправити свого сина, Драко, на вірну загибель [17, 37].

Волдеморт у розмові з Дамблдором, директором Гогвортса, хизується своєю могутністю, набутою темним шляхом. Як і його літературний попередник доктор Фауст, Волдеморт стверджує: “Я експериментував; я бував на межі й сягав чарами туди, де ніхто ще не наважувався бувати...” [17, 388]. Дамблдор на це відповідає, що є такі чари, стосовно яких Темний Лорд залишається повним неуком, але Волдеморт лише сміється: “Одначе, Дамблдоре, я ще не бачив підтвердженень твого припущення, що любов могутніша за мої чари” [17, 389]. Теза про всесильну любов теж виразно запозичена з християнського вчення, але, як бачимо, вона тут є хіба що об’єктом відвертого кепкування.

Зате варте на увагу щедре надання авторкою такому собі “людинобогові” (одному з багатьох, до речі!) функцій біблійного Бога-Вседержителя.

Так, відкривач дванадцяти способів використання драконової крові та співучасник алхімічних дослідів Ніколаса Фламелья Дамблдор, найперше за усе, маг: Великий Ворожбит, Головний Чаклун, Верховний Маг, нагороджений Орденом Мерліна [20, 55–56]. Р. Хайфілд серед прототипів Дамблдора називає Мерліна та окультиста Джона Лі, особистого радника Єлизавети I [23, 306–307]. Але водночас Ролінг наділяє Дамблдора певними рисами біблійного Отця (пригадаймо, що Бог, Отець і Маг, за Юнгом, є варіантами одного архетипу). Адже Дамблдор не лише вважає, в дусі біблійного вчення, що любов могутніша за будь-яку магію, але й користується титулом “всезнаючого” навіть серед своїх супротивників – скажімо, у Волдеморта [17, 389]. Більш того, Ролінг вплітає у свій текст також ідею Викупної жертви і Осіб Трійці, адсорбуючи ще й сюжет Христа, який, за християнським догматом, є одне ціле з Отцем. Коли Драко приходить вбити Дамблдора, приречений професор знає про це заздалегідь, але не тікає, а, навпаки, ніби жаліє хлопця. На заяву Драко: “Я... я мушу зробити свою справу” слідує: “Ну, то роби, дорогенький”, – лагідно сказав Дамблдор” [17, 514].

Більш того, можна розуміти як свідчення певної обізнаності авторки не лише в християнстві, а й у гностичній концепції, таку ситуацію. Сюжет роману “Гаррі Поттер і напівкровний принц” побудований навколо пошуку Гаррі Поттером т. зв. *горокраксів*² – магічних об’єктів, в яких Темний Лорд заховав частинки своєї душі. З їхнім знищенням мав би зникнути й сам Волдеморт. Але тут перед нами “негативна” копія гностичної ідеї про те, що Справжній Бог живе в глибинах космосу, і в нашому недосконалому світі можна натрапити хіба що на його *еони* – частки Світла. Характерно також, що, на відміну від живих еонів, *горокракси* є творінням рук мага, артефактом; пригадаймо, що середньовічна теологія іменувала Бога Creator (Творець), а диявола – master (майстер). Утім ці фетиші потребують частки живої душі.

Перемога Гаррі Поттера над Темним Лордом, якою завершується кожний том епопеї, наче свідчить про віру авторки в силу й перевагу добра. Але добро тут стверджується як такий само “продукт” людської свідомості й вибору, як і зло. Воно не має тієї метафізичної основи, яку йому надає християнська релігія, що виникла на ґрунті заперечення магії й кризи “натуралістичних релігій” архаїчного світу, які на ній базуються [22, 85–86]. Людський екзистенціальний вибір тут вершиться в рамках суто гуманістичної парадигми, яка з часів Ренесансу вільно й гнучко коливалася між добром і злом, надихаючись вірою в незалежність людини від вищих сил і її здатність панувати над силами природи. Невипадково Р. Абанес твердить про те, що у світі Ролінг немає божественних принципів, що визначають добро і зло, тут панує моральний релятивізм, а всі персонажі книги мотивовані лише власними егоїстичними цілями – і Гаррі, і його антагоніст роблять лише те, до чого прагнуть особисто вони, нехай їхні цілі та методи при цьому різняться [24].

Задля справедливості зазначимо, що світ магії, оспіваний Ролінг, теж може підлягати в її творах насмішці, хоча подібна іронія залишається обмеженою поодинокими епізодами. Тим не менше, не можна не згадати цілком кумедну постать професорки Трелоні, викладачки віщування. Вона постійно сидить у напівтемній задушливій кімнаті, в якій завжди палає багаття, навіть якщо на вулиці – гаряче літо: тут до одуру тхне якимись прянощами. Серед учнів вона намагається здобути дешеву популярність достатньо примітивним способом – на першому занятті пророкує комусь

найближчим часом смерть. Будь-які свої вчинки вона готова пояснювати пророчими здібностями та наявністю третього ока, про що сповіщає примарним голосом. Втім, її так звані “передбачення” частіше за все виглядають достатньо кумедно. Наведемо один репрезентативний приклад:

– Я вирішила перейти до магічних кристалів трохи раніше, ніж планувала. – Професорка Трелоні сіла спиною до каміна й оглянула клас. – Долею визначено, що магічний кристал увійде до вашого червненого іспиту.

Герміона пирхнула.

– “Долею визначено!..” – що вона меле?! А хто планує іспити? Вона ж сама! Дивовижне пророцтво! – сказала Герміона, навіть не стишуючи голосу” [16, 259].

У цілому, мабуть, не було би перебільшенням твердження, що подібне висміювання того, що в інших персонажах підноситься як зразок – характерна ознака постмодерністського твору, автор якого готовий висміювати все навколо і для якого ідеалу в принципі не існує.

Характерно, що Ролінг дозволяє собі – чи не в якості “димової завіси”? – такі собі “домашні” кпини й на рахунок масової культури, в якій постмодернізм пустив міцне коріння. Ось як описується заочний курс магії для початківців “Чари для чайників”: “Ви не орієнтуєтесь у світі сучасної магії? Шукаєте виправдань, коли вам не щастить виконати навіть найпростіші замовляння? З вас глузують через невміння маніпулювати чарівною паличкою? <...> “Чари для чайників – це цілком новий, надійний, пришвидшений і легкий курс. Сотні чаклунів і чарівниць скористалися методом “Чарів для чайників”! <...> Мадам З. Нетилз із Топшема пише: “Я ніколи не могла запам’ятати магічних формул, а з моїх настійок глузувала вся родина! Тепер, після курсу “Чарів для чайників”, я в центрі уваги на всіх вечірках, а друзі благають, щоб я дала їм рецепт моєї мікстури “Бадьорість”!” [19, 133]. Але така легка іронія цілковито щезає при описі автором магічних технік та здібностей, які подаються в дискурсі особливої значності й серйозності.

Покажемо нам здається те, що у критичній літературі й навіть “побутовій” рецепції твори Ролінг викликають врешті-решт чи не однакове заперечення як серед християнських ортодоксів (за винятком вже згаданої й досить неочікуваної в даному контексті когорти православного священства, що так обстоює творіння Ролінг), так і серед представників сучасного неоязичництва. Окрім вже цитованої папської оцінки, про пагубний вплив цих творів на юних читачів пишуть провідні німецькі теологи, виступає проти Гаррі Поттера польська католицька церква, вчителі Англії вважають, що ця сага призведе до поширення окультизму, а десятки австралійських шкіл навіть проводять обряд вигнання нечистої сили з текстів Ролінг [1, 163].

Отож диференціація у Ролінг “чорної” і “білої” магії як буцімто рівноправних і рівнозначних духовних начал буття, зневага до реального світу природи як до “недосконалого творіння”, обителі жалюгідних недолюдків (“маглів”), базується врешті-решт на дохристиянській, посиленій впливом гностицизму, вірі в рівноправність Добра й Зла, які нарівно володіють світом і ведуть між собою невпинну боротьбу. Утім, це питання може бути розгорнуте значно ширше вже не на рівні сюжетотворення, а на рівнях образності й художньої мови.

Примітки

¹ Не можна не зупинитися на самій назві школи: *Hogwarts: school of Witchcraft and Wizardry*. Ми бачимо, що вже в самій назві підкреслюється не просто магія, але – чорна магія: *Wizardry* – чари, чаклунство, *Witchcraft* – чаклунство, чорна магія.

² Дуже показовим є етимологія терміну, що походить від двох англійських слів: “horror” – жах та “Crux” – хрест.

Список використаних джерел

1. Браун С. Гаррі Поттер: волшебство бренда: [пер. с англ. М. Кусакиной] / Стивен Браун. – М.: ЗАО “Олимп-Бизнес”, 2008. – 272 с. – (Серия “Истории знаменитых брендов”).
2. Васильева Н. И. Сказка-бестселлер, или Почему “Гарри Поттер” должен кончиться хорошо (К проблеме фольклоризма массовой литературы) / Наталья Игоревна Васильева. – Йошкар-Ола: ЛИК ПРЕСС, 2004. – 88 с.
3. Волкодав Т. В. Система символов литературной сказки Дж. Роулинг как объект перевода / Татьяна Владимировна Волкодав // Язык, образование и культура в современном обществе: М-лы межрегионал. науч.-практ. конф. – Ставрополь: СКСИ, 2006. – С. 30–36.
4. Залеская М. К. Феномен Гарри Поттера, или Разоблачения черной магии / Мария Кирилловна Залеская. – М.: Вече, 2007. – 288 с. – (История на устах).
5. Кравцова М. Что читают наши дети? Кто такой Гарри Поттер? / Кравцова М. – М.: Фаворь, 2002. – 190 с.
6. Кураев А., диакон. “Гарри Поттер” в церкви: между анафемой и улыбкой / Андрей Кураев. – СПб: Издательский дом “Нева”, 2003. – 128 с.
7. Кураев А. В. “Гарри Поттер”: попытка не испугаться / Андрей Кураев. – М.: Андреевский флаг, 2004. – 208 с.

8. Кэмпбелл Дж. Герой с тысящейю лицами: Миф. Архетип. Бессознательное: [пер. с англ. А. Хомик] / Джозеф Кэмпбелл. – К. : София, Ltd, 1997. – 336 с.
9. Медведева И., Шишова Т. “Гарри Поттер”: стоп (попытка экспертизы) / Ирина Медведева, Татьяна Шишова. – М.: Пересвет, 2003. – 48 с.
10. Неверов А. Made in Хогвартс // Итоги. – 2002. – № 15 (305) / Александр Неверов. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.itogi.ru/archive/2002/15/96022.html>. – Загол. з екрану.
11. Образцов П., Батенева С. АнтиГарриПоттер / Петр Образцов, Саша Батенева. – М. : Яуза, 2005. – 288 с. – (Анти Мулдашев).
12. Одышева А. С. Библейские мотивы в цикле сказок Дж.Роллинг о Гарри Поттере / Анастасия Одышева // Littera Terra. – Екатеринбург, 2008. – Вып. 4. – С. 183–186.
13. Плужников А. Кто ты, мальчик со шрамом? / Алексей Плужников [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://rusk.ru/st.php?idar=112748>. – Загол. з екрану.
14. Приходько О. Поттериада та/чи Біблія //Дзеркало тижня. – 2002. – № 2 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.zn.kiev.ua/nn/show/377/33474/>. – Загол. з екрану.
15. Ратке И. Гарри Поттер и расколдовывание мира / Ратке И. // Вопросы литературы. – 2005. – № 4. Июль-август. – С. 149–160.
16. Ролінг Дж. К. Гаррі Поттер і в'язень Азкабану / Джоан Кетлін Ролінг: [пер. з англ. В. Морозова]. – К.: А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2010. – 384 с.
17. Ролінг Дж. К. Гаррі Поттер і напівкровний принц / Джоан Кетлін Ролінг: [пер. з англ. В. Морозова]. – К.: А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2009. – 576 с.
18. Ролінг Дж. К. Гаррі Поттер і Орден Фенікса / Джоан Кетлін Ролінг: [пер. з англ. В. Морозова]. – К.: А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2010. – 816 с.
19. Ролінг Дж. К. Гаррі Поттер і таємна кімната / Джоан Кетлін Ролінг: [пер. з англ. В. Морозова]. – К.: А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2010. – 348 с.
20. Ролінг Дж. К. Гаррі Поттер і філософський камінь / Джоан Кетлін Ролінг: [пер. з англ. В. Морозова]. – К.: А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2010. – 318 с.
21. Сенников П. Гарри Поттер. Опасность Магии / Павел Сенников [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://harrypotter.moy.su/publ/stati/statja/pravda_o_garri_pottere_dejstvitelno_li_dzhoan_rouling_satanistka/3-1-0-4. – Загол. з екрану.
22. Фромм Э. Душа человека / Эрих Фромм. – М.: Республика, 1992. – 430 с.
23. Хайфилд Р. “Гарри Поттер” и наука. Настоящее волшебство: [пер. с англ. Б. Кобрицова и М. Финогенова] / Роджер Хайфилд. – Екатеринбург: У-Фактория, 2006. – 448 с. – (Серия “Маскульт”).
24. Abanes R. Harry Potter and the Bible: The Menace behind the Magic / Richard Abanes. – Camp Hill: Horizon Book, 2001. – 275 p.
25. Drexler Ch., Peter T., Walser A. und Wandinger N. Leben, Tod und Zauberstab. – Minster: Lit, 2004. – 144 p.

Summary. The article deals with the problem of occult motifs in Potteriada by J. Rowling and the analysis of the author's concept of “white magic” as a manifestation of post-modern secular consciousness.

Key words: mass literature, secularization, Occult plot as the concept reality.

УДК 82-1 (470)

И.Н. Черников

ЯВЛЕНИЕ ИЗОМОРФНОСТИ И ЖАНР РОМАНА Д.С. МЕРЕЖКОВСКОГО “АНТИХРИСТ (ПЕТР И АЛЕКСЕЙ)”

Явище анамнезиса у історіософському символістському романі “Антихрист (Петро та Олексій)” Мережковський розглядає як шлях, який веде до “безпосереднього” осягнення сутності всіх особливостей духовного і матеріального світу. Час правління Петра слугує Мережковському приводом щодо філософського і міфопоетичного розмірковування про вічне і неминує у людській природі. Задача статті, яка пропонується увазі, – продемонструвати, як впливають на формування жанру історіософського роману явища ізоморфізму (в окремих фрагментах твору та системі його образів).